

УДК 378.12:371.14:37.013.2:17

МОРАЛЬНА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Ірина Гнатишин

*Львівський науково-практичний центр ПТО АПН України
вул. Кривоноса, 10, 79010 Львів, Україна*

Проаналізовано роль викладача вищої школи як суб'єкта моральної культури. Обґрунтовано положення про те, що педагог є творцем не лише власної моральної культури, але й інших суб'єктів навчально-виховного процесу.

Ключові слова: моральна культура, суб'єкт, викладач, навчально-виховний процес.

Динаміка розвитку суспільства, особистісноорієнтована парадигма навчально-виховного процесу потребує суттєвого підвищення рівня моральної культури викладача вищої школи. Саме на це орієнтує Державна національна програма “Освіта: Україна ХХІ століття”, в якій акцентовано, що „вища освіта спрямована на формування інтелектуального потенціалу нації, на всебічний розвиток особистості як найвищої цінності суспільства. Вона має стати могутнім фактором розвитку духовної культури українського народу” [4, с. 38]. Ця освітня місія покладена на викладача. У Законі України про вищу освіту зазначено, що викладач, який працює у вищій школі, повинен неухильно “дотримуватися норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються” [5, с. 208].

Мета статті зумовлена необхідністю виявлення умов, за яких викладач стає творцем і носієм духовних цінностей, зокрема, моральної культури.

Аналіз наукових досліджень і публікацій з окресленої проблеми засвідчує, що до її розробки тією чи іншою мірою звертаються всі провідні закордонні та вітчизняні вчені, які працюють у царині філософії, етики, психології, педагогіки. У професійному плані чи не найбільше внесли у її розробку Т. Аболіна, І. Бех, В. Біблер, Г. Васянович, А. Гусейнов, В. Єфіменко, Н. Заячківська, І. Зязюн, Т. Іванова, Н. Ничкало, В. Малахов та ін. Поняття “моральна культура” вони характеризують як “закріплення в суспільній думці моральних цінностей, що використовуються на практиці більшістю людей” [3, с. 196]; як “ступінь засвоєння прогресивних моральних цінностей та оволодіння навичками їх реалізації” [1, с. 167]; або “все морально позитивне цінне у життєдіяльності індивіда або соціальної спільності” [6, с.74–75]. Наведені визначення охоплюють увесь спектр

філософсько-педагогічного аналізу цього явища, вони свідчать про багатогранність і багатовимірність моральної культури, її поліаспектність і внутрішню суперечливість.

Добре категорія “моральна культура педагога” сформульована Г. П. Васяновичем: “Моральна культура педагога – це позитивна духовна цінність як система моральних знань і переконань, почуттів і навичок, норм і відносин, інтересів і потреб, культурно-морального досвіду і безпосередньої поведінки, спрямована на вдосконалення, навчання і виховання особистості” [2, с.18]. У такому розумінні бути суб’єктом моральної культури – означає бути джерелом активності, думки, цінностей і смислів, прагнути і могли починати причинний ряд із самого себе, виходити за межі заздалегідь визначеного, бути спроможним відповідально перетворювати світ і себе в цьому світі за власними проектами, зважаючи на соціальні і природні закони розвитку.

Проте бути суб’єктом – це не лише бути і могли, а й відповідально діяти для реалізації своїх інтенцій (життєвих диспозицій, потреб) та актуалізації наявних потенцій (когнітивних, афективних, аксіологічних і проксеологічних). Лише в процесі творчої самодіяльності особистість, як суб’єкт свого життя, зокрема психічного, душевно-духовного, формується й розвивається.

Варто зазначити, що у науковій літературі простежується тенденція до ототожнення професійної, педагогічної та моральної культур. Деякі керівники ВНЗ вважають, що добре підготовлений спеціаліст, знавець своєї справи моральним мав би бути “автоматично”. Практика свідчить, що “вузький” спеціаліст, навіть коли він готується для роботи в гуманітарній сфері, може вправно спекулювати своїми знаннями, використовувати їх зовсім не для того, щоби нагромаджувати потенціал мудрості, духовності й добра. На нашу думку, мають рацію вчені, які зосереджують свою увагу на необхідності розрізняти означені вище поняття, віддаючи перевагу педагогічній культурі. Зокрема, доктор педагогічних наук, професор Т. В. Іванова слушно зазначає, що поняття “педагогічна культура” є значно ширшим, аніж “професійна культура” і що відбувається це „розширення” внаслідок збільшення рівня духовності. “Педагогічна культура – це синтез духовного і професійного в людині, а головне, саме сформованість педагогічної культури дозволить передати, прищепити, сформувати ці якості у представників будь-якої професії” [7, с. 40].

Проблема формування моральних якостей викладача, на перший погляд, видається аксіоматичною. Справді, уявлення про те, що педагог повинен бути носієм високої моральної культури, впливає із самого його поняття, яке формувалось протягом тисячоліть. Однак цивілізаційні впливи

привели до значної його деформації, до вузького профілювання викладачів, до зменшення духовних компонентів їхньої внутрішньої культури.

Незважаючи на те, що потреба її формування належить до розряду “вічних”, вона й донині є актуальною, бо не може бути одночасно вирішена у якомусь черговому поколінні. Це означає, що кожне наступне покоління повинно її по-новому визначити, по-своєму осмислити і запропонувати своє розв’язання. Абстрагуватися від неї нікому не дано, і саме тому, що ми спробували це зробити, у нас виникло чимало проблем. Не лише, до речі, з вихованням, а й з навчанням, що між собою пов’язані.

Технократичний підхід, який нині набув нових сил, загрожує суттєвим зниженням загальної культури суспільства в цілому. Причин його деморалізації є чимало. Фахівці вбачають їх у тому, що людина виявилася непристосованою до нового темпу розвитку цивілізації, що вона безнадійно відстала від стрімкого розвитку науки та сучасних інформаційних технологій тощо. Проте очевидно, що однією із головних причин морального занепаду нації є суттєве зниження соціальної ролі педагога, нівелювання його функції бути суб’єктом високих зразків культури, носієм моральних цінностей.

Духовна й моральна несвобода руйнує моральну свідомість викладача, часто-густо провокує його аморальні дії, вчинки, забезпечує вияв його іманентної сутності. Практично це виявляється у байдужому ставленні педагога до потреб, зацікавлень студентів, їх самоактуалізації. На ці проблеми звертав увагу В. О. Сухомлинський, який писав: “Твоя моральна культура визначається тим, наскільки глибоко ти усвідомлюєш для всіх людей потреби, наскільки свідомо орієнтуєшся на них у своїй особистій діяльності. Те, що добре людям, повинно стати твоєю моральною схильністю, твоєю потребою, прагненням, бажанням. Тільки за цієї умови ти станеш справді вільною, а отже, і щасливою людиною” [8, с. 266].

Як бачимо, В. О. Сухомлинський пов’язує моральну культуру педагога не лише зі здатністю зробити себе об’єктом самовдосконалення, а й з умінням стати справжнім суб’єктом морального впливу на своє соціальне оточення. Здатність його формувати не є процесом одностороннім. Моральний вплив викладача на студента може бути не лише ефективним, а й значно підсиленим, якщо йому вдається задіяти в процесі творення духовної культури внутрішній потенціал особистості. Але це стає можливим за умови, якщо він розглядає своїх учнів не як “об’єкт навчання та виховання”, а як повноправний “суб’єкт співпраці і творчості”.

Педагог вищої школи виявляє здатність бути суб’єктом моральної культури тоді, коли він:

- а) своєю активною діяльністю сприяє створенню педагогічного й студентського колективів, в яких реалізуються об’єктивні й суб’єктивні можливості навчання і виховання майбутніх фахівців;

- б) бере активну участь у творенні й обговоренні документів (навчальні плани, програми, дидактичні засоби тощо), які сприяють збагаченню змісту освіти, спрямованої на розвиток моральної культури особистості;
- в) розробляє і впроваджує новітні технології навчання і виховання;
- г) виконує прямі функції в управлінні навчально-виховним процесом;
- д) збагачує загальнолюдські цінності, творить нові традиції, удосконалює стосунки на координаційному і субординаційному рівнях;
- е) власною вчинковою діяльністю творення добра і справедливості спонукає до добродії, вияву моральної культури студентів.

Розглянемо ці положення дещо детальніше.

Творення педагогічного і студентського колективів повинно відбуватись на ґрунті взаєморозуміння і рівноправності, толерантності й справедливості, що вимагає від викладача максимальної самовіддачі. Особливо слід акцентувати, що викладач має забезпечити “суб’єкт-суб’єктний” характер власного спілкування з учасниками навчально-виховного процесу, рівність власної і їхньої психологічної позицій, оскільки по-іншому розвивати в учасників “суб’єкт-суб’єктний” компонент комунікативної компетентності неможливо. Своєрідним “надзавданням” викладача має стати пробудження і підтримання в учасників педагогічного і студентського колективів інтересу один до одного, формування у них сенситивності.

Однією формою роботи з досягнення цілей “суб’єкт-суб’єктного” характеру є колективна участь усіх учасників навчально-виховного процесу в творенні й обговоренні документів (навчальні плани, програми, дидактичні засоби), групові дискусії, колективне прийняття рішень. Особлива місія тут відводиться органам студентського самоврядування ВНЗ. Для ефективного функціонування студентського самоврядування необхідні певні умови. По-перше, подолання формалізму в діяльності студентського самоврядування і педагогічного керівництва ним. На його рішення повинні зважати і педагогічний колектив, і адміністрація ВНЗ. По-друге, залучення активу студентського самоврядування до процесу оновлення змісту діяльності ВНЗ. По-третє, повага викладачів до рішень студентського колективу і його органів, ненав’язування студентам своєї волі у справах, які є компетенцією самоврядування. Викладач повинен вміло використовувати діяльність такого органу, бо раціональна їх організація – могутній чинник зміцнення педагогічного колективу і важливий засіб виховання в студентів високої моральної культури.

Важливо також сформувати професійні компетенції викладача вищої школи для розробки і впровадження новітніх технологій навчання і

виховання у контексті сучасних вимог в освіті. “Інновація педагогічна” охоплює створення, поширення, використання нових засобів (нововведень) для розв’язання нових педагогічних завдань. Викладач, який прагне бути сучасним, повинен насамперед бути відкритим до інновації, до нових знань, кращих досягнень у науці, культурі й соціальній практиці, усвідомлено бачити перспективи розвитку суспільства, бути впевненим у реальності цих перспектив і власним прикладом залучати всіх учасників навчально-виховного процесу до застосування новітніх технологій.

Завдання цілеспрямованості навчально-виховного процесу вимагає забезпечення його організованості, тобто управління. Прямі функції управління безпосередньо покладено на викладача, завдання якого охоплюють підтримку цілеспрямованості й організованості навчально-виховного процесу, ефективність впровадження інновацій і засобів, які їх забезпечують, а головне – формування моральної культури. Головні принципи – пошук нових, відкритих і демократичних моделей управління, впровадження системи високопрофесійного наукового, аналітичного й прогностичного супроводу управлінських рішень, мінімізація впливу однієї людини на процес управління навчально-виховного процесу. Кінцева мета – зробити всіх учасників навчання і виховання активними, реальними суб’єктами управління навчально-виховного процесу.

Нові завдання сучасної освіти вимагають від викладача вищої школи і виконання багатьох інших ролей, зокрема ролі фасилітатора. Фасилітатор – (англ. *facilitate* – полегшувати), викладач/тренер, який позитивно впливає на діяльність інших, стимулює її, внаслідок чого вона стає активнішою, вільнішою та розкутішою. Фасилітативний викладач вищої школи/тренер є диригентом навчально-виховного процесу. Супутніми до фасилітації, здебільшого, є процеси моделювання та наслідування, що ставлять складні вимоги як щодо організації навчання і виховання студентів, так і щодо особистості викладача, його поведінки, моральних рис. Роль фасилітатора – допомогти студентам досягти очікуваних результатів навчання, привити у них моральні цінності. Викладач-фасилітатор пропонує процес, який допомагає учасникам засвоїти знання, досягнути високого рівня моральної культури. Фасилітування – це також процес, який забезпечує лідерство без нав’язування конкретних результатів (слухання як вербальних, так і невербальних посилянь, уточнення намірів, відстеження та документування інформації, твореної разом та ін.).

Моральна культура педагога вищої школи передбачає, що він має бути взірцем моральної культури. Він повинен виконувати свій обов’язок за вищими вимогами сумління, не розраховуючи на високі матеріальні дивіденди. Примітивні прагматизм й утилітаризм, як іржа, роз’їдають

міжлюдські стосунки. Чимало потрібно зусиль для того, щоби переломити тенденцію їх поширення в національній культурі.

Працюючи над поверненням у педагогіку поняття жертовності, викладач повинен демонструвати її сам, щедро ділитися душевним теплом, адже неабиякі моральні сили потрібні й для того, щоб “зняти” із студента комплекс неповноцінності, переконати його в тому, що він є чимось унікальним і неповторним, тим, від кого дуже багато залежить щодо формування морально-психологічного клімату в колективі, боротьбі за справедливість, нарощуванні потенціалу добра. Моральна гіперкомпенсація, яка може здійснюватися за підтримки викладача, може суттєво підкорегувати плани і структуру поведінки студента, змінити його ставлення до життя.

Будучи заданою викладачем, така морально-психологічна установка може привести до суттєвих змін у сприйнятті людини людиною, до такого стану суспільної свідомості, коли іншого сприйматимуть як “ближнього”, як його безпосереднє продовження в соціумі.

Узагальнюючи, зазначимо, що роль і обов’язок викладача вищої школи полягає в тому, щоб послідовно, делікатно й неупереджено показувати вихованцям, що нового він вносить у соціальне ціле як справжній суб’єкт моральної дії. Для викладача вищої школи особливо важливим є концептуальне положення В. Біблера про те, що культура – це форма детермінації і самодетермінації людської долі. Оскільки людина приходить у цей світ як проєкт, то вона сама й повинна його зреалізувати, педагог не має морального права її у цій справі підмінити, однак він може задавати стандарти, вищі зразки поведінки й діяльності. Навіть якщо вони залишаться для вихованця недосяжними, все ж виконають свою культурологічну, ціннісно-орієнтаційну функцію, і людина працюватиме не лише “на себе”, але й на суспільство, принаймні для блага близьких їй за духом людей.

-
1. *Библер В. С.* От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век. М., 1990.
 2. *Васянович Г. П.* Педагогічна етика: Навч.-метод. посіб. Львів, 2005.
 3. *Гусейнов А.* Этика и нравственная культура // Нравственная культура: Сущность. Содержание. Специфика: Сб. статей. Вильнюс, 1981.
 4. Державна національна програма “Освіта: Україна ХХІ століття”
 5. Закон України “Про вищу освіту” // Законодавчі акти України з питань освіти, 2004.
 6. *Иванов В.* Нравственная культура: человечность и гражданственность // Нравственная культура: Сущность. Содержание. Специфика: Сб. статей. Вильнюс, 1981.

7. *Иванова Т. В.* Культурологическая подготовка будущего учителя: Монография. К., 2005.
8. *Сухомлинський В. О.* Як виховати справжню людину // Вибр. тв.: В 5 т. К., 1976. Т. 2.

MORAL CULTURE AS A COMPOUND PART OF HIGHER SCHOOL EDUCATOR'S TEACHING MASTERY

Iryna Hnatyshyn

*L'viv Institute for Research of Professional and Technical Education, Academy of
Pedagogical Sciences of Ukraine
Kryvonos Str., 10, UA -79010 L'viv, Ukraine*

The author analyses the role of higher school educator as a subject of moral culture. She argues that a teacher is a creator of not only his/her own moral culture but also helps to develop moral culture of other subjects of an educational process.

Key words: moral culture, subject, higher school teacher, educational process.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2008
Прийнята до друку 25.09.2008